

TÜRK-ÇİN SAVAŞLARINDA KİMYASAL SİLAH KULLANIMI

USE OF CHEMICAL WEAPONS IN TURK-CHINA WARS

Saadettin Yağmur GÖMEÇ* Öz

İnsanlık tarihinin ilk zamanlarında ağaç, taş, kemik gibi alelade nesnelere silah olarak kullanılanlar, çağlar geçtikçe bunlara yeni biçimler vererek tesirlerini daha da artırmışlardır. Kesici aletler, ok ve yay ile mancınık türü araçların icadı hep bu üstünlük kurma fikriyle alâkalıdır. İnsan karşısındaki rakip aynı silahlarla savaşmaya başlayınca, yeni yollar ve usuller aramaktan da geri durmadı. Bazen toplulukların arasındaki düşmanlık ve nefret öyle bir hale geldi ki, insanlar kendilerinden görmedikleri canlıları külliyyen yok etmenin çaresine baktılar. Eski devirlerde bu işi ok ve yay ile yapamayacaklarını, yani karşısındaki on binleri teker teker öldüremeyeceklerini veya bunların sonunu getiremeyeceklerini anladıklarında başka kurnazlıklara yöneldi. Çünkü çoğu zaman kılıç ya da ok yarası tedavi edilip, insanlar kurtulabiliyordu. İşte bu noktada düşmanını toptan imha gayesiyle insan, bir nev'i kimyasal silah diyebileceğimiz zehirleme yoluna gitti.

Anahtar Kelimeler

Hunlar, Kök Türkler, ÇinlilerTürk-Çin Savaşları, Kimyasal Silah

Keywords

Huns, Kok Turks, Chinese, Turk-China Wars, Chemical Weapon

Abstract

In the early days of mankind, those who used ordinary objects such as trees, stones, bones as weapons, increased their influence by giving them new forms as the ages passed. The invention of cutting tools, arrows and bows and catapult-type vehicles has always been about this supremacy. When people began to fight against the same weapons, they sought new ways and tactics. Sometimes the hostility and hatred of the communities led people to destroy the living things they did not see from them. When they understood that they could not do this with arrows and bows in the old ages, they turned to other cunning. Because most of the time the sword or arrow wound was treated, and people could recover. At this point, the human enemy went to the use of chemical weapons for the purpose of wholesale destruction.

*Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü
sgomec@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-4606-9006
Ankara / TÜRKİYE

Gönderim Tarihi: 08/01/2021
Kabul Tarihi: 09/03/2021

GİRİŞ

İnsanoğlu yaratıldığı ilk günden beri sürekli kendisine bir düşman icat edip, onunla mücadele halinde olmuştur. Bu durum belki de insanı zinde tutan veya hayata bağlayan bir alışkanlıktır. Günümüzde zaman zaman savaşız bir dünya olabilir mi ya da bunun için ne yapmak gerek gibi suallerin sorulduğu ve buna binaen cevapların arandığına şahidiz. Ancak insanlık tarihine baktığımızda kavgasız ve dövüşsüz bir çağa rastlamak mümkün değildir. İlk insan Adem'in oğulları Habil ile Kabil bile geçinemeyip, Habil kardeşi tarafından öldürülmüşken, Asr-ı Saadet devri dediğimiz İslam'ın ilk zamanlarında dahi peygamberden sonra yerine kimin geçeceği gibi, iktidar için gizli faaliyetler ve birtakım nifak kaynakları olduğu bilinirken, herhalde bütün insanların kardeşçe yaşaması misali bir şey bundan sonra çok zor görünüyor.

Dolayısıyla karşısındakini ne olursa-olsun alt etmenin düşüncesindeki insanlar, bunu gerçekleştirmek için de çeşitli yollar geliştirmiştir. İnsanlık tarihinin ilk zamanlarında ağaç, taş, kemik gibi alelade nesnelere silah olarak kullananlar, çağlar geçtikçe bunlara yeni biçimler vererek tesirlerini daha da artırmışlardır. Kesici aletler, ok ve yay ile mancınık türü araçların icadı hep bu üstünlük kurma fikriyle alâkalıdır. İnsanoğlunun karşısındaki rakip aynı silahlarla savaşmaya başlayınca, yeni yollar ve usuller aramaktan da geri durmadı. Bazen toplulukların arasındaki düşmanlık ve nefret öyle bir hale geldi ki, insanlar kendilerinden görmedikleri canlıları külliyen yok etmenin çaresine baktılar. Eski devirlerde bu işi ok ve yay ile yapamayacaklarını, yani karşısındaki on binleri teker teker öldüremeyeceklerini veya bunların sonunu getiremeyeceklerini anladıklarında başka kurnazlıklara yöneldiler. Çünkü çoğu zaman kılıç ya da ok yarısı tedavi edilip, insanlar kurtulabiliyordu. İşte bu noktada düşmanını toptan imha gayesiyle insan, bir nev'i kimyasal silah diyebileceğimiz zehirleme yoluna gitti.

Türkler tarihte büyük fetihler yaptıkları çağlarda, komşu devletlerden her zaman ilim ve teknikte ileri olmuşlardır. Yani bu gözüp-pek insanlar harpleri sadece bilek gücü veya cesaretle kazanmadılar. Onlar bilim ve teknolojiye önem vererek, savaş usul ve araçlarını geliştirip, rakiplerini dize getirdiler. Ne vakit ilim ve fen bir kenara bırakılıp, din tüccarları ve sahtekâr toplum asalaklarının peşinden gidildi, her alanda zayıfladılar. Elbette ki ilmi, kültürel, siyasi ve ekonomik çöküş ile beraber harp teknolojilerinin yenilenememesi başarısızlıkların da sebebidir.

Bu durum bir yana Orta Asya'da yaşar iken Türkleri en çok meşgul eden ve kafasını ağrıtan kavim hiç şüphesiz Çinliler olmuştur. İşte onlar Türklerle boyun eğdirmek gayesiyle akla, hayale gelmedik yollar denediler. Dolayısı ile Çinliler harplerle dize getiremedikleri Türkleri yıkmak için birtakım politikalar geliştirmişlerdir ki, bunların Çin yıllıklarının sayesinde tespiti de mümkündür. Bu siyasetin ilkeleri başlıca şunlardır: Bir kere onların akıllarını çecek kadın, mal ve yiyecekler esirgenmeden verilecek. Sonra onlar Çin'in yemeklerine alıştırılarak ağızlarının tadı bozulacak. Genç Çinli kızların eşliğindeki müziklerle kulak zevkleri ve diğer gelenekleri tahrip edilecek. Sosyal yapıyı çökertmek için başta Türk beylerine Çinli köleler ve Çin'de yerleşme imkânları sağlanacak. Çeşitli nedenlerle Türk yurdundan kaçanlara kucak açılıp, bunlar hediyelere boğulacak (Gömeç, 2018, s. 101).

Yukarıda saydıklarımız bile bir yere kadar masum görülebilir. Ama bu durum bir yana kurnaz Çinlilerin bazı dönemlerde Türklerle savaşırken, belki günümüzün kimyasal silahlarına benzer bir şekilde, bu usule başvurduklarına şahidiz ki, bu yazıda onlardan bahsetmeye çalışacağız.

Bu harplerden birisi M.S. 75 yılında vukua gelmiş ve bu sırada bilindiği üzere Hunlar kuzey ve güney diye ikiye ayrılmışlar idi. Güneydekiler neredeyse tam bir Çin kuklasıyken, kuzeydekiler her şeye rağmen bağımsızlıklarını sürdürme gayretindeydiler. Muhakkak ki, Çinliler de ezeli düşmanları Türklerin bir araya gelmemeleri için her türlü tedbiri alıyordu. Bu maksatla büyük bir ordu hazırlanıp, Türk topraklarına yürüyeceklerdi. Fakat yine imparatorun akıllı müşavirleri; güneydeki Hunların durumunun zaten Kun Kan (Korug Kan/Hu-han-yeh) dönemine benzediği, onlardan pek bir tehlike gelmeyeceği, ancak Türkistan taraflarına hâlâ tam manasıyla Çin nüfuzunun yerleşmediğini vurgulayarak, buralarda bir harekât yapılmasını dile getirdiler. Onlar, Türklerin dışındaki yabancı kavimlerle de anlaşarak, büyük Türk milletinin sağ kanadını kırdıktan sonra, herhalde Doğu Türkistan'ın Turfan bölgesi civarlarında yaşayan Kun-yen (Kun-yeh) kabilesinin güçlü bir parçası olan Kumullulara (Yi-wu-lu/belki Yıvalı/Kümü'l/Hami) saldırıp, sol kolu da felce uğratarak, arkasından kuzeye, yani Orkun Vadisine kuvvetli bir askeri müfrezeyle yürümeyi önerdiler. Çünkü Çin imparatorluğu eğer batıya açılmak istiyorsa mutlaka bu Kumul bölgesini kontrol altına almak zorundaydı (Guignes, 1924, C.I, s. 338-339; Günaltay, 1339, C. II, s. 172; Eberhard, 1940, s. 352; Thorley, 1979, s. 72; Ögel, 1981, C. II, s. 268-273; Onat, 1972; s. 45-49; Yıldırım, 2013, s. 40). Bu planda mutabakat sağlandıktan sonra, 73 senesinde dört kol halinde kuzeydeki Türk topraklarına hücumlar başladı. Bu şimdiye kadar gerçekleştirilen en büyük harekâtlardan birisiydi.

Türk yurduna doğru akına geçen birinci ordunun içindeki Tibetliler ve güneydeki Hunların sol kanadından 11.000 kişi, Ordos'un (Ordus/Ortu) kuzey-batısındaki Kao-chüeh'ten yola çıktılar. Bu bölgeye yakın bulunan Hun kabilesi daha kuzeye çekildiğinden, Çinli komutanlar ilerlemekten vazgeçtiler. İkinci ordu dahilinde umumiyetle Türkistan'ın doğusundan toplanan askerler vardı ve sayıları 12.000 civarındaydı. Üçüncü kol, yine Kansu topraklarındaki Tibetli ve diğer halklardan müteşekkil başka bir kuvvetti. Dördüncü ordunun arasında ise Hsien-pi kavimleri de bulunuyordu ve onların mevcudu 11.000 kişiye ulaşıyordu. Bunlar da P'ing-ch'eng yoluyla saldırıya geçtiler.

İkinci ordu Tanrı Dağları bölgesinde Kun-yen reisine hücum etti. Kaçanlar Bar Köl'e kadar izlendi ve Kumullular (Yi-wu-lu/Kümü'l/Hami) yakalandı. Bu esnada 2000 kadar Türk öldü. Bangu Kagan karşı bir taarruz ile Çinliler ve onların müttefiklerini durdurmaya çalıştı (Bielenstein, 2008, s. 268; Orkun, 1938, s. 61-62; Ying-shih, 2008, s. 404; Yihong, 1992, s. 51). Esasında her iki tarafta birbirlerine pek fazla bir üstünlük sağlayamadılar. Çin'in Kumul (Hami) çevresine nüfuz etme çabasının ardındaki neden, buranın batı ve kuzey yönünde geçiş güzergâhı olmasıydı.

Bununla beraber Doğu Türkistan topraklarının Çin'in egemenliğine girmesi, onların daha ileriye doğru yürümelemlerinin yolunu açtı. Çin hükümeti buralardan bir şekilde Türk tesirinin tamamen kalkmasını istiyordu. Çok eski devirlerden beri

bölgenin mahsuldarlığı, ticaret yollarının kavşağında bulunması ve coğrafi yönden önemi sebebiyle Çin imparatorluğunun cazibe merkeziydi. Buna bağlı olarak da iki Çinli generalin emrindeki kuvvetler 74 senesinde, Turfan civarlarına bir akın yaptı. Fakat bu sırada Çinli komutanlar arasında fikir ayrılıkları baş gösterdi. Türkler her ne kadar Çin ordularına karşı yenilgilere uğrasalar da, bütün fırsatları değerlendirerek, 75 tarihinde Turfan civarlarındaki iki Çin garnizonuna yıpratıcı akınlarda da bulundular.

Türkistan için son derece önemli olan Turfan'ın merkezi Çinlilerin bütün direnişlerine rağmen ele geçirildi. Turfanlılar da Çinlilerle uzlaştıklarına pişman olmuşlardı. Onlar Türklerin işinin bittiğini sanıyorlardı, ama vaziyet hiç de düşündükleri gibi değildi. Bu kez de Türklere yanaştılar. Hakikatte Çin'in de bu esnada Türkistan ile ilgilenecek durumu yoktu. Çünkü Çin imparatoru henüz ölmüştü (Stein, 1925, s. 483; Guignes, 1924, C. I, s. 340; Günaltay, 1339, C.II, s. 173; Eberhard, 1940, s. 354-356; Samolin, 1964, s. 35; Ögel, 1981, C. II, s. 273-274); Onat, 1972; s. 49-54; Yıldırım, 2013, s. 33, 66).

Hunların sol kol orduları 75 senesinde 20.000 kişilik bir suvari alayıyla Çinlilerin üzerine yürüdü. İstedikleri gibi bir savunma yapamayan Çinli komutanlar çok şeytanca bir plana başvurdular. Çarpışmalarda kullandıkları okların uçlarını zehirliyorlardı. Bunlardan herhangi birisi Türk askerlerinin bir yanına değdiğinde büyük yaralar açıp, ıztıraplar veriyordu. Türkler ise bu durumu bilmediklerinden, bunu Tanrı'nın bir laneti sanıyorlardı. İşte bu vaziyeti günümüzle karşılaştıracak olursak, belki de söz konusu savaş tarihte ilk kimyasal silah kullanma hadiselerinden biridir. Bu harpler sırasında kuvvetli bir fırtınanın da kopması, Hunların geri çekilmelerine neden oldu¹.

Dolayısı ile kaynaklarda anlatılan ve Çinlilerin Türklere karşı ilk defa bir nev'i kimyasal silah denemesi diyebileceğimiz savaş, M.S. 70'li yılların ortalarında vukua gelmiştir. Muhtemelen onlar bundan önce de bu tür sahtekârlıklarda bulundular. Ama bu durum bir yana, bugün hâlâ menşeleri tartışılan Juan-juan² kabilelerinin de

¹ Türkler M.Ö. 209 ile M.S. 75 yılları arasında Çin'le 70 kadar savaş yaptılar. Hunların saldırıları ve harpleri, daha sonraki dönemler ile devletler karşılaştırıldığında en yoğun olanıdır

² İddialara göre bu Juan-juanların (Ju-ju/Ru-ru/belki Yürçe/Çürçe/Urur) tek bir etnik kökeni yok idi. 4. yüzyılın ilk yarısına doğru, Hsien-pi ordusunda hizmetkâr olan Yulgu isimli kişi isyan etmiş ve idama mahkum olunca dağlara kaçmıştı. Etrafında toplanan yüz kadar adamla yaşamaya başlayan bu şahıs, daha sonra Tabgaç hanlarıyla irtibat kurdu. Her sene onlara at, samur ve diğer derilerden oluşan vergiler ödedi. Onun ordusuna Juan-juan deniyordu. Juan-juanlarda yazı yoktu. Hesap yapmak için koyun tezeği veya ağaç parçalarından yararlanılıyordu. Yasalar savaş ve yağmacılığa göre idi. Çin kaynaklarının bazıları onları Tung-hulara bağlarken, bir kısmı da Hunlarla akraba göstermektedir. Bununla birlikte adlarının ne anlama geldiği bile kesin olmayan Juan-juanların, dili ve etnik yapısı da tam manasıyla açığa kavuşmamıştır. Bu nedenle zaman zaman Juan-juanların, Türk Avarlarla bir tutulmasının veya onları Türk soylu gibi göstermenin hiçbir ilmî delili olmadığını vurgulanması gerekir. Bakınız, Guignes, 1924, C. II, s. 212-216; Howorth, 1889, Vol. 1, s. 721; Günaltay, 1339, C. III, s. 168-169; Barthold, 2004, s. 25; Olbricht, 1954, s. 99, 99-100; Gumilev, 1967, s. 11-13; Gumilev, 2001, s. 196-197; Ögel, 1957, C. 21, s. 119; Woo, 1995, s. 13-28; Klyashorniy & T.İ.Sultanov, 2003, s. 79; Yıldırım, 2010, s. 136-154; Parker, 1896, s. 438; Samolin, 1957, Vol. 3, 1957, s. 3; Gömeç, 2014, C. I, s. 185-187). Türkler M.Ö. 209 ile M.S. 75 yılları arasında Çin'le 70 kadar savaş yaptılar. Hunların saldırıları ve harpleri, daha sonraki dönemler ile devletler karşılaştırıldığında en yoğun olanıdır

komşularıyla yaptıkları harplerde bu usule başvurduklarına değinilmektedir. Mesela Çince belgelerde; Juan-juanlarla alâkalı olduğu söylenen bir Su-shen halkından söz edilir ki, bunların kara taştan ok başı yapıp, ucunu zehire bandırdıkları ve bu okun değdiği kişinin hemencecik öldüğüne vurgu yapılırken; Kaşgarlı Mahmud'un Divanı'nda da "katutlug ok" denilen ve "temreni ağıya bulaştırılmış ok" (Kaşgarlı Mahmud, 1988, C.II, s. 284; Yıldırım, 2012, s. 181-182) diye açıklanan bir silahtan bahsedilmektedir.

Bununla beraber 6. asrın 80'li yıllarında Kök Türklerin zaaf içerisine düşmesi ile kaganlığın doğu ve batısı arasında ipler kopmuş ve bu yüzden İstemi Yabgu'nun çocukları tahtta hak iddia eder hale gelmişlerdi. Esasında bunda da haksız sayılmazlardı. Devletin merkezindeki idareciler ülke yönetiminde gerekli dirayeti gösteremiyorlardı. Bu durumda batıda Ogur-Tölös kabilelerinin yoğun bir şekilde yaşadığı Türkistan bölgesinin idarecilerine gün doğmuştu. İşte bunlardan birisi İstemi'nin vefatından sonra yabguluk makamına oturan oğlu Tardu idi. O bilhassa İran-Bizans rekabetinden de yararlanarak Sasanilerin iç işlerine karıştı. Kafkasya'daki Gürcü kralıyla anlaşıp, 589 tarihinde Herat'a girmişti. Türk askerleri o kadar süratli ilerliyordu ki, İranlı savaşçılar Türklerin önünden kaçmaktan başka bir şey yapamıyorlardı. İran'da iktidar kavgaları başladı ve komutanlar birbirine düştü (Chavannes, 1903, s. 133; Dunlop, 1954, s. 26; Kafesoğlu, 1983, s. 103; Artamonov, 2004, s. 189; Mesudi, 2004, s. 165-168; Şeşen, 1960, s. 12; Gömeç, 2016, s. 117-118).

Tardu Yabgu bu sırada (598) Bizans imparatoru Maurice (582-602) gönderdiği elçilik heyeti ve mektupta kendisini artık, "yedi soyun ve yedi iklimin büyük önderi" (Gömeç, 2014, C. I, s. 119) olarak gösteriyordu ve bundan kastı dünya hâkimiyeti idi.

İşte o, ülkenin batısında bu gibi önemli işlerle meşgulken, amca çocukları da birbirlerini yeyip, bitirmekle uğraşıyordu. Bu vakitlerde Kök Türk Kaganlığının başında bulunan Tonga Tolan'a (veya Turan/588-600) karşı, adeta Çin'in oyuncağı haline gelen amca oğlu Tuglu (K'i-min/T'u-lu/Togru/Törü/Doğulu) Çin'den de aldığı destekle isyan bayrağını açtı (Guignes, 1924, C. II, s. 326-327; Liu, 1958, s. 57, 103-104, 392-393; Erkoç, 2015, s. 47-48). Zor durumda kalan Tonga Tolan (veya Turan) büyük amca zadesi Tardu Yabgu'dan yardım istediye de 600 senesinde öldürülmekten kurtulamadı (Gömeç, 2014, C. I, s. 121).

Çin imparatoru himayesindeki Tuglu'yu (K'i-min) hoş tutmak için ona devamlı hediyeler veriyordu. Bu amca çocuklarının mücadelesi sırasında iyice serbest kalan Tardu ise, 601'de Çin'e yürüdü. Fakat Kök Türklerle bir Çinli prenses getirerek, kısa süre onların arasında kalan ve Türklerle yönelik menfi projelerin mimarlarından olan, ayrıca çok güzel ok atan ve Türklerle pekçok kötülükte bulunduğunu gördüğümüz askeri elçi Chang-sun Sheng'in Türk ordusunun geçeceği yerlerdeki suları zehirlemesi³ üzerine, Tardu Yabgu birçok zaiyat vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Türkler kendilerine karşı bir kalleslik yapıldığının hâlâ farkında değillerdi. Onlar binlerce

³ Sekizinci asırdaki Hazar-Arap mücadeleleri esnasında, Arap komutan Mesleme'nin Derbent'i kuşatırken buradaki pınar ve sarnıçlara öldürdüğü hayvanların pislik ve sakatatlarını attığı, o yüzden suyun kokup, kurtlandığı, arkasından da Hazar Türklerinin bölgeyi terk ettiği söylenir. Bakınız, (Belazurî, 2013, s. 238).

hayvan ve insanın ölümünün Tanrı'dan geldiğine inanıyorlardı. Bir kez daha savaşta herşeyi mübah gören Çinliler, Türkleri kolay bir şekilde, yani mertliğe hiç de sığmayan bir kurnazlıkla dize getirdiler.

Bunun yanısıra Tonga Tolan (veya Turan) Kagan öldükten sonra kendisine gün doğan ve bütün Türklerin bilge kaganı olma imkânını yakalayan Tardu'nun Çin ve bunlarla işbirliği yapan Tuglu (K'i-min) üzerine birkaç defa daha yürüdüğü anlaşılıyor. Fakat karşıdaki rakipleri çok kalabalık ve güçlü olduklarından önemli neticeler alamadı. Çinli askerlerin ani baskınlarına uğradı. Daha sonra Tardu'ya karşı başta büyük Tölös kabileleri ayaklandı; o da 603 sıralarında Köke Nor taraflarındaki T'u-yü-hunlara kaçarak izini kaybettirdi (Grignaschi, 1972, C. I, s. 239; Guignes, 1924, C. II, s. 328-334; Chavannes, 1903, s. 15-16, 50; Ecsedy, 1968, s. 142-143; Grousset, 1980, s. 102; Rasonyi, 1988, s. 97; Liu, 1958, s. 58-61; 98-99, 104-108; Ecsedy, 1977, s. 9; Erkoç, 2015, s. 49). Büyük ihtimalle burada öldürüldü. Çünkü bir daha ondan haber alamıyoruz. Koskoca bir ömür, belki Türk milleti adına daha faydalı işler yapabilecekken, heba oldu.

SONUÇ

Netice itibarıyla tarihten iki örnek verdiğimiz Türk-Çin harplerinde, Çinlilerin Türklerle karşı nasıl acımasız yöntemler takip ettiklerini, herşeye rağmen Türklerin büyük bir saflıkla başlarına gelen felaketleri Tanrı'nın takdiri diye düşündüklerini gördük. Türk tarihinde bunlar gibi hadiselerden sonraları da, Türklerin bu tür veya başka şekilde yüzyüze kaldıkları alçaklıklar söz konusudur. Ama ne olursa-olsun onlar harp meydanlarında mertliği elden bırakmadılar. Bizatihi yine yabancı yazarlar asil Türk milleti için "daima sözünde duran, hile bilmeyen, aldatmayı sadece savaşta yapan, ancak bu duruma bile üzülen" (Cahiz, 1967, s. 77) bir halk demekten de geri durmamıştır ki, buradaki aldatma bile karşıdakini sadece şaşırtmaktan ibarettir.

EXTENDED ABSTRACT

Since the first day of its creation, mankind has been constantly inventing an enemy and fighting against it. When we look at the history of humanity, it is not possible to come across an age without fighting and quarreling.

In the early days of mankind, those who used ordinary objects such as trees, stones, bones as weapons, increased their influence by giving them new forms as the ages passed. The invention of cutting tools, arrows and bows and catapult-type vehicles has always been about this supremacy. When people began to fight against the same weapons, they sought new ways and tactics. Sometimes the hostility and hatred of the communities led people to destroy the living things they did not see from them. When they understood that they could not do this with arrows and bows in the old ages, they turned to other cunning. Because most of the time the sword or arrow wound was treated, and people could recover. At this point, the human enemy went to the use of chemical weapons for the purpose of wholesale destruction.

While living in Central Asia, the nation that most occupied the Turks and gave them a headache was undoubtedly the Chinese. They tried to do unimaginable things in order to subdue the Turks. Therefore, the Chinese have developed some policies to

destroy the Turks, whom they could not bring to their knees with wars, and it is possible to determine these policies thanks to the Chinese Annals. The main principles of this policy are as follows: First of all; women, goods and food that will tempt them will be given to them without sparing. Then they will be accustomed to Chinese food and their mouths will taste bad. Then they will be accustomed to Chinese food and their palate will be changed. Their ear pleasures and other traditions will be destroyed by music accompanied and played by young Chinese girls. In order to collapse their social structure, Turkish chieftains will be provided with Chinese slaves and opportunities to settle in China. Those who fled from the Turkish homeland for various reasons would be welcomed and drowned in gifts. Aside from this situation, we witness that the cunning Chinese used another method, perhaps similar to today's chemical weapons, while fighting the Turks in some periods, and we will try to talk about them in this article.

The Chinese commanders who fought the Hun Turks resorted to a devilish plan. They were poisoning the tips of the arrows they used in combat. When any of them touched a side of the Turkish soldiers, they would inflict great wounds and suffering. Turks, on the other hand, did not know this situation and thought it was a curse from God. If we compare this situation with today, perhaps this war was one of the first incidents of using chemical weapons in history. During these wars, a strong storm broke out, causing the Huns to withdraw. Therefore, the war, which is described in the sources and can be called a kind of chemical weapon test by the Chinese against the Turks for the first time, occurred approximately in the AD 70. Presumably, they committed such frauds in wars before that.

This situation that happened to the Hun Turks also happened to the Kok Turks. After Chang-sun Sheng, the Chinese military envoy and renowned archer, who spend some around the Kok Turks, after he brought a Chinese princess to them also architect of Chinese plans against Kok Turks, have poisoned the waters where the Kok Türk army would pass. Tardu Yabgu had to retreat, suffering many casualties. The Turks were still unaware that a betrayal was being made against them. They believed that the death of thousands of animals and humans came from God. Once again, the Chinese, who saw everything permissible in the war, brought the Turks to their knees easily, with a cunning that did not fit in chivalry at all.

KAYNAKÇA

- Artamonov, M.I. (2004). *Hazar tarihi*. (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yay.
- Barthold, V.V. (2004). *Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler*. (H. Dağ, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî. (2013). *Fütûhu'l-Büldan*. (M. Fayda, Çev.). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay.
- Bielenstein, H. (2008). Wang Mang, *The Restoration of the Han Dynasty and Later Han*, The Cambridge History of China. Ed. D.Twitchett & J.K.Fairbank, (Ed), Vol. I: Cambridge: Cambridge University Press
- Chavannes, E. (1903) *Documents sur les Tou-Kiue [Turcs] Occidentaux*. Petersburg.
- Çin kaynaklarında Türkistan şehirleri (2013). (K. Yıldırım, Yay. Haz.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- De Guignes, J.M. (1924) *Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair tatarların tarih-i umumisi*. C. I, İstanbul: Tanin Matbaası.
- Dunlop, D.M. (1954). *The history of the Jewish Khazars*, Princeton: Princeton University Press.
- Eberhard, W. (1940). Muahhar Han devrinde (M.s. 25-M.s. 220) Hun tarihine kronolojik bir bakış, *Belleter*, 4/16: Ankara.
- Ecsedy, H. (1968). Trade and war relations between the Turks and China in the second half of the 6 th century. *Acta Orientalia*, Tom. 21: Budapest.
- Ecsedy, I., Tribe and empire, tribe and society in the Turk age, *Acta Orientalia*, 31/1: Budapest.
- El-Cahiz (1967). *Hilâfet ordusunun menkibeleri ve Türklerin faziletleri*. (R. Şeşen, Çev.). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Erkoç, H.İ. (2015). *Doğu Göktürk kağanlığının çöküşü (628-630): General Li Jing'in askeri düşüncesine göre*, Doktora Tezi, Ankara.
- Gömeç, S.Y. (2014). *Türk tarihinden izler*. C. I, Ankara: Berikan Yay.
- Gömeç, S.Y. (2016). *Kök Türk tarihi*. 5. Baskı, Ankara: Berikan Yay.
- Gömeç, S.Y. (2018). *Türk-Hun tarihi*. 2. Baskı, Ankara: Berikan Yay.
- Grignaschi, M. (1972). Sabirler, Hazarlar ve Göktürkler. VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Grousset, R. (1980). *Bozkır imparatorluğu* (R. Uzman, Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gumilev, L.N. (1967). *Drevniye Tyurki*: Moskva.
- Gumilev, L.N. (2001). *Hazar çevresinde bin yıl*. (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yay.
- Günaltay, Ş. (1339). *Mufasssal Türk tarihi*. C. II-III, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Howorth, H.H. (1889). The Avars, *Journal of Royal Asiatic Studies*, Vol. 1: London.
- Kafesoğlu, İ. (1983). *Türk milli kültürü*. 2. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Kaşgarlı Mahmud. (1988). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi*. C. I, (B. Atalay, Çev.). 2. Baskı: Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Klyashorniy, S.G & Sultanov, T.İ. (2003). *Türkün üçbin yılı*. (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yay.
- Liu, M.T. (1958), *Die Chinesischen nachrichten zur geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*. I-II. Buch: Wiesbaden Otto Harrassowitz.
- Mesudi. (2004). *Murûc ez-Zehab*. (Çev: A. Batur) İstanbul: Selenge Yay.
- Olbricht, P. (1954). Uchida's Prolegomena zu einer geschichte der Jou-jan, *Ural-Altische Jahrbücher*, Band 26, Wiesbaden.
- Onat, A. (1972). *Güney Hunları*. Doktora Tezi, Ankara.
- Orkun, H.N. (1938). *Hunlar*. İstanbul: Bürhaneddin Basımevi.
- Ögel, B. (1957). Doğu Göktürkleri hakkında vesikalar ve notlar, *Belleter* C. 21: Ankara.
- Ögel, B. (1981). *Büyük Hun imparatorluğu tarihi*. C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Parker, E.H. (1896). The origin of the Turks, *The English Historical Review*, 11/43: Oxford.

- Rasonyi, L. (1988). *Tarihte Türklük*. 2. Baskı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Samolin, W. (1957). Some notes on the Apar problem, *Central Asiatic Journal* Vol. 3: Wiesbaden.
- Samolin, W. (1964). East Turkistan to the twelfth century, *Central Asiatic Journal* IX: The Hague.
- Stein, A. (1925). Its geography as a gactor in history (continued). *The Geographical Journal*, 65/6: Oxford.
- Şeşen, R. (1960). *Eski Araplara göre Türkler*, *Türkiyat Mecmuası* C. 5, İstanbul.
- Thorley, J. (1979). The Roman empire and the Kushans, *Greece and Roma*, 26/2: Cambridge.
- Woo, D.C. (1995). *Juan-Juan'lar*. Doktora Tezi, Ankara.
- Yıldırım, K. (2012), Tatar adının kökeni üzerine, *Türkiyat Mecmuası* C. 22: İstanbul 2012.
- Yıldırım, K. (2010). *Türk tarihi için Çince-Türkçe sözlük*. İstanbul: Otopsi Yay.
- Yihong, P. (1992). Early Chinese settlement towards the nomad, *Asia Major*, 5/2, London.
- Ying-shih, Y. (2008). *Han foreign relations*. The Cambridge History of China, Ed. D.Twitchett-J.K.Fairbank, Vol. I: Cambridge.